PENTRU ELABORAREA VOCABULARULUI CONTROLAT ÎN DOMENIUL ETNOGRAFIEI VRÎNCENE

VIRGINIA ARBORE, JEAN PAVEL

Muzeul județean Vrancea
Oficiul pentru patrimoniul cultural național

Individualitatea etnografică a Țării Vrancei rezultă din poziția sa geografică la cotul Carpaților, străjuită la apus de un zid de munți, iar în rest înconjurată de dealuri înalte — întocmai ca o cetate — beneficiind de condiții naturale deosebit de prielnice dezvoltării unei vieți social-economice cu circuit închis.

Ținut cu pășuni întinse și păduri dese, a favorizat dezvoltarea a două ocupații specifice : ciobănia și lucrul la pădure. De viața păstorească se leagă, după cum se știe, minunata creație populară orală Miorița ce pare a fi fost creată pe aceste meleaguri unde s-au întîlnit deopotrivă ciobanii moldoveni, munteni și ardeleni.

Aflată la întîlnirea Moldovei cu Transilvania și Muntenia, Țara Vrancei a cunoscut relațiile cu ardelenii și muntenii, conservînd acest fapt în unele elemente de port tradițional sau în arta crestăturii în lemn.

Viața pastoralo-forestieră în izolare conturată față de restul ținuturilor a generat unelte și piese de port care se leagă de ocupațiile ce au cunoscut aici o dezvoltare prodigioasă, piese sincronizate cu mediul natural și social. Altele, de veche tradiție dacică, se mențin ca atare de mii de ani.

După cum era și firesc, terminologia legată de ocupațiile amintite a proliferat, cu toate că piesele de port cele mai vechi păstrează nume, sintagme de circulație națională (datorită originii lor latinești), ceea ce le conferă stabilitate și posibilități de derivare.

Întrucît vrînceanul a practicat, la început, mai puțin agricultura, neavînd terenuri proprii pentru dezvoltarea acestei ocupații — făcînd-o restrîns, cu sapa, pentru nevoile gospodărești — termenii specifici s-au înrădăcinat mai tîrziu (sfîrșit secol. al XIX-lea) aceștia necunoscînd variante locale.

Cît privește costumul tradițional, în zonele de margine ale județului nostru, respectiv cea de șes : valea Rîmnicului și localitatea Gugești, fenomenul „botezării“ unor piese cu termeni locali se manifestă pregnant, fie prin analogie cu alte elemente, fie datorită funcționali-

tăţii precise pe care o au. De exemplu : pentru „catrinţă“ care denumeşte piesa de port femeiască se foloseşte la Gugeşti termenul de „flanea“, ţesătură confecţionată exclusiv din lînă purtată în sezonul rece ; „stricătoare“, fotă bogat ornamentată folosită la sărbători, deosebită prin paleta coloristică stridentă de restul ţesăturilor din Vrancea, caracterizate, în general, prin sobrietate.

În treacăt fie spus, elementele de port ardeleneşti n-au pătruns în Vrancea decît prin tîrgul de la Breţcu, unde, într-o etapă cînd „bunica nu mai purta cămaşă cu mînecă învîrtită şi catrinţă cu roşu“ femeile îşi făceau cumpărături, acolo influenţa de peste munţi avînd caracter de modă. De altfel, portul popular vrîncenesc prezintă o puternică unitate, influenţele ardeleneşti pierzîndu-se prin integrare în forme locale.

Circulaţia unor termeni deosebiţi de alţii care se dau în ţară se explică mai ales prin izolarea antropogeografică, din trecut, a regiunii. Aşa cum MIORIŢA a înlăturat pentru multă vreme într-un mediu evasiprimitiv (de structură pastorală) alte forme ale literaturii populare, termenii regionali — creaţii locale prin analogie cu alte imagini — înlocuiesc în parte şi astăzi formele literare. Se impune, de aceea, controlarea acestor termeni care acoperă în general aceiaşi noţiune şi întrebuinţarea acelora care se apropie cît de cît de forma literară. Facem menţiunea că această operaţie trebuie să aibă în vedere, totuşi, plasticitatea cuvintelor locale, care pot avea prioritate la întocmirea glosarului de termeni acceptaţi.

Sub raport lingvistic, graiul vrîncean aparţine dialectului moldovenesc (Iorgu Iordan). Asemănările cu graiul muntenesc sînt puţine şi acestea cauzate de colonizării (cum e cazul Sovejei), sau poziţiei geografice apropiate de hotarul cu zonele Munteniei (Odobeşti, Valea Milcovului). În orice caz, ca în Moldova „ă“, „e“ neaccentuat trec la „î“ (cergă — cergî ; fotă — foti). Pe Valea Milcovului se păstrează însă epenteza lui „i“ în „mîine“, în rest „mîne“, „pîne“.

Ca orice limbaj, limbajul de care ne ocupăm prezintă ambiguitate, noţiunile exprimîndu-se cu diferiţi termeni, după cum un termen poate exprima mai multe noţiuni, fenomenul aducînd pe de o parte o îmbogăţire a limbii (creindu-se sinonime) sau o sărăcie a acesteia prin omonimie.

Îmbogăţirea excesivă a limbii cu variantele locale, regionalisme — de fapt sinonime parţiale — care dispersează informaţiile îngreuind regăsirea subiectului, impune unificarea vocabularului „adică a cuvintelor şi sintagmelor limbajului natural folosite în indexare în vederea asigurării uniformităţii absolut necesară în redarea unui conţinut identic sau asemănător“ [2].

Astfel, vocabularul controlat folosit în activitatea de evidenţă a patrimoniului cultural naţional ar mări posibilitatea de a exprima un subiect prin aceiaşi termeni în toate etapele de prelucrare a informaţiilor. Avantajele unor asemenea vocabulare controlate, create prin orînduirea noţiunilor după termenii prin care acestea sînt redate şi selectarea *termenilor acceptaţi* ar consta în eliminarea sinonimiei, polisemiei şi omonimiei manifestate în prelucrarea datelor necesare întocmirii fişelor analitice de evidenţă.

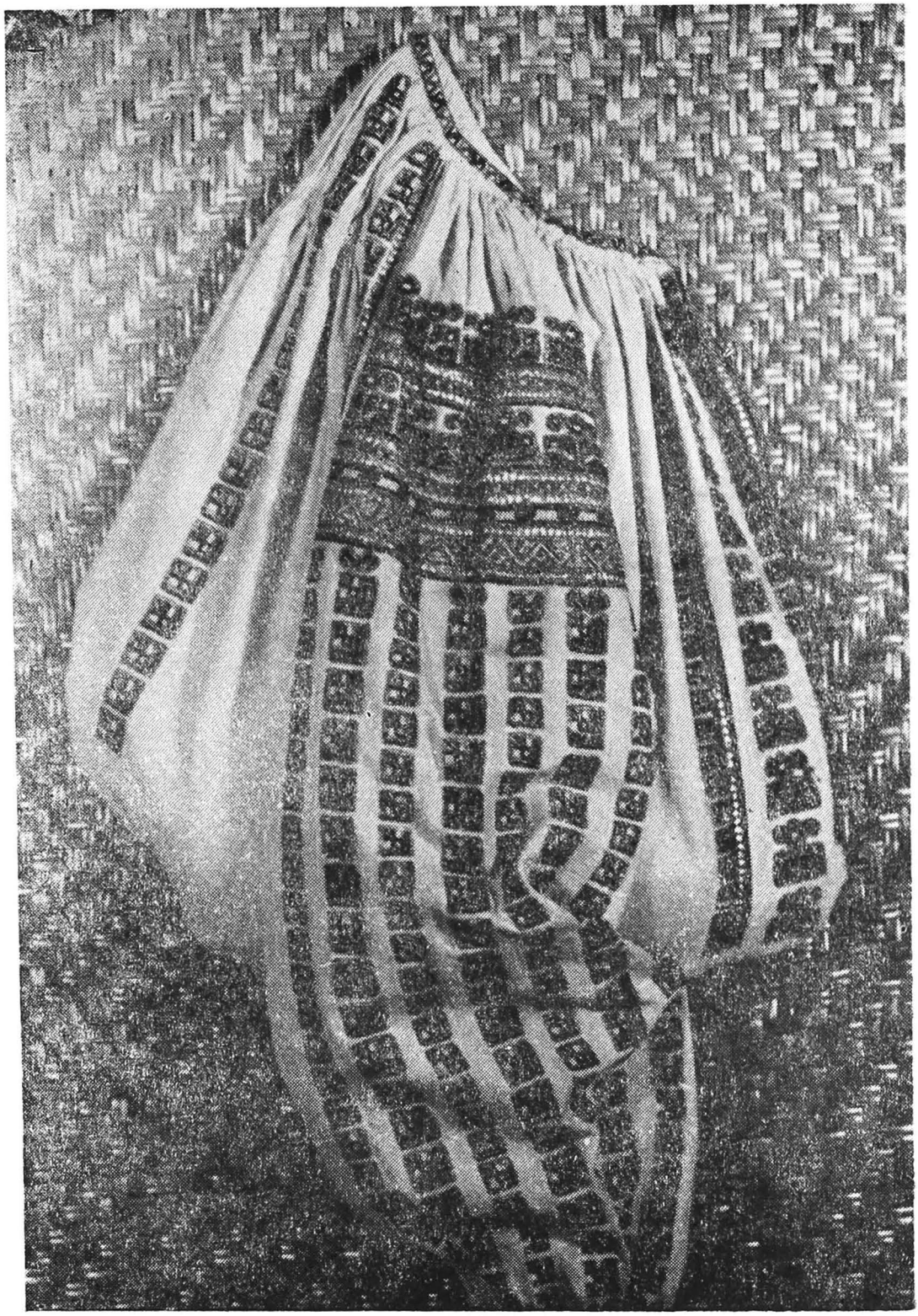

1. Cămașă cu altiță

2. Costum tradițional vrincenesc avind cămașă cu chirușcă

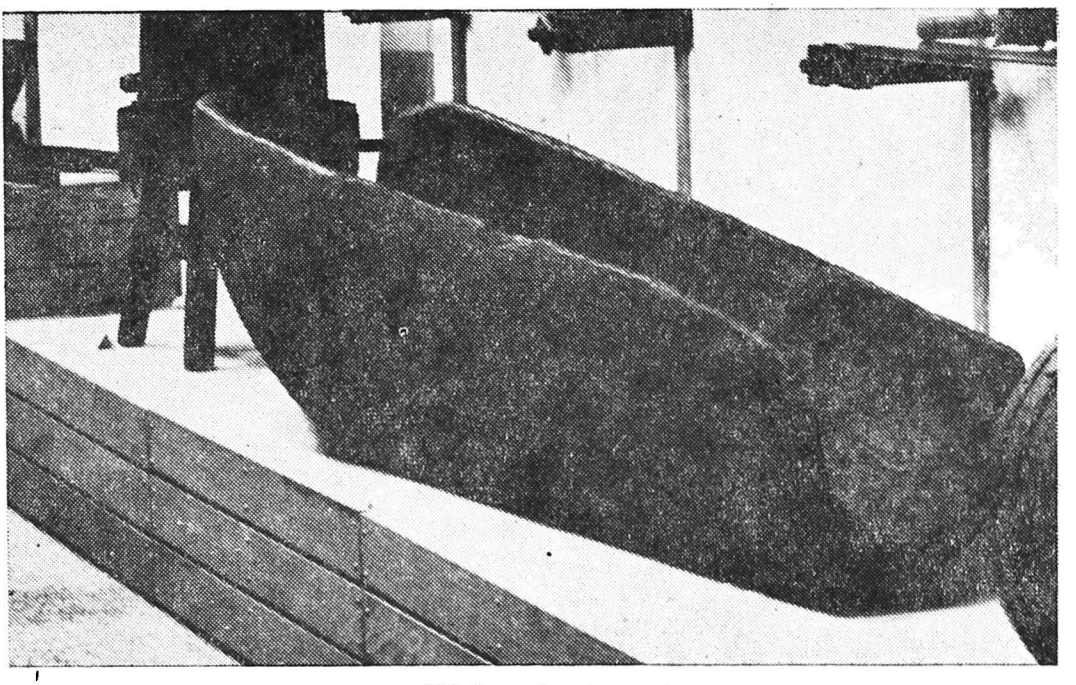

3. Călcător de struguri

Fișa de vocabular solicită un mare număr de termeni, de aceea cel care o alcătuiește trebuie să sistematizeze noțiunile și să le definească cu precizie, după principiul : pentru fiecare termen propus un sens bine determinat ca să se înlăture confuziile. Se alcătuiește astfel un dicționar tematic care trebuie să cuprindă toate denumirile ce acoperă sfera noțională a subiectului propus. Observația pe care am face-o, s-ar referi la „termeni" și „sintagme". Este cunoscut faptul că oricît de mare ar fi gradul de structurare a vocabularelor controlate, uneori o noțiune nu poate fi redată decît prin grupuri de cuvinte. Este cazul, spre exemplificare, „tiparului de caș rotund" care se deosebește de „păpușar" (de formă dreptunghiulară), de fapt, prin procesul de stilizare, motiv antropomorf.

4. Covată pentru ținut carnea la saramură

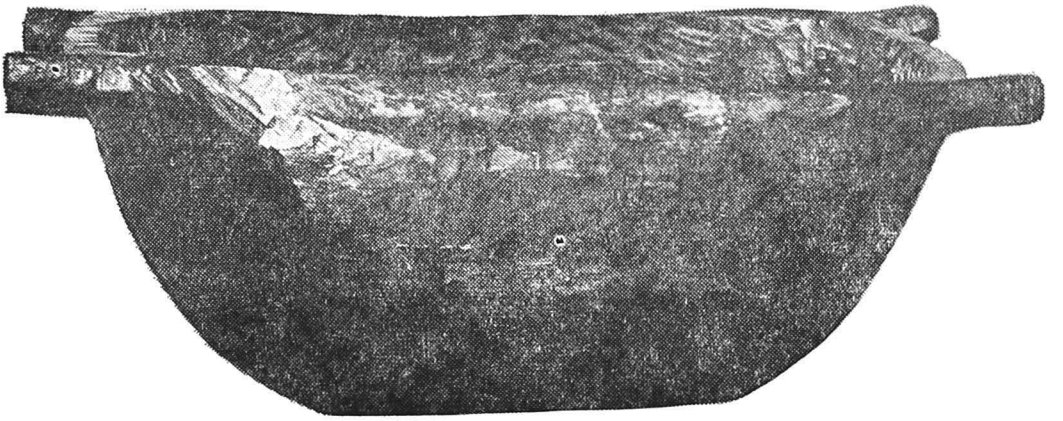

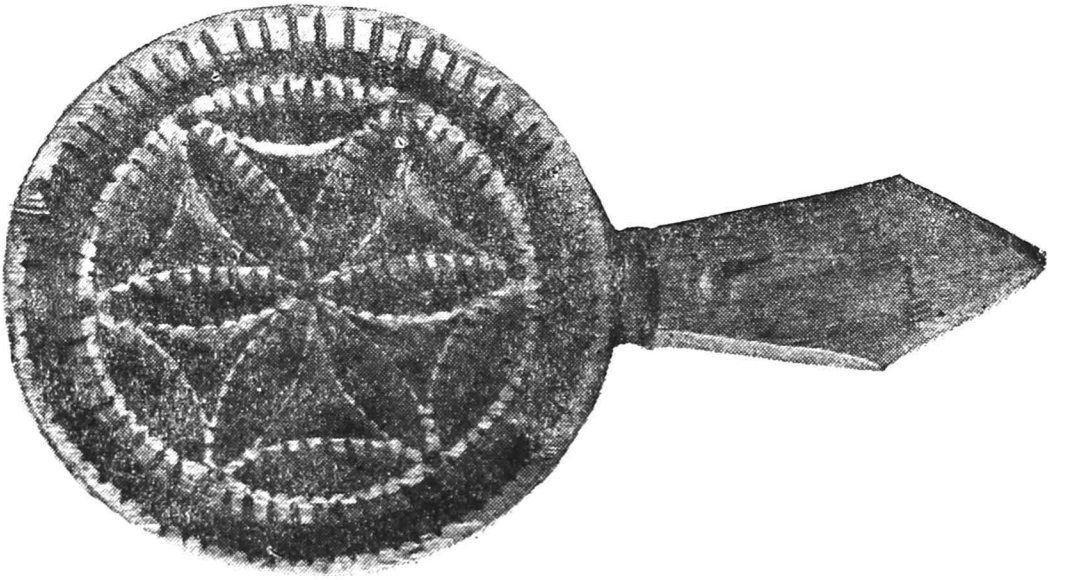

5. Tipar de caș rotund

Un criteriu unic de indexare a termenilor din domeniul etnografiei este greu de stabilit. Dacă am ține seama de frecvența unor termeni care acoperă noțiuni de bază în arta populară, am constata de exemplu: „catrința", cu arie de răspîndire în majoritatea zonelor țării, înseamnă piesa de costum care îmbracă corpul de la talie în jos, cu capătul drept prins în dreptul șoldului, dar și șorț din lînă purtat în față

6. Tipar de caș dreptunghiular alcătuit din două piese

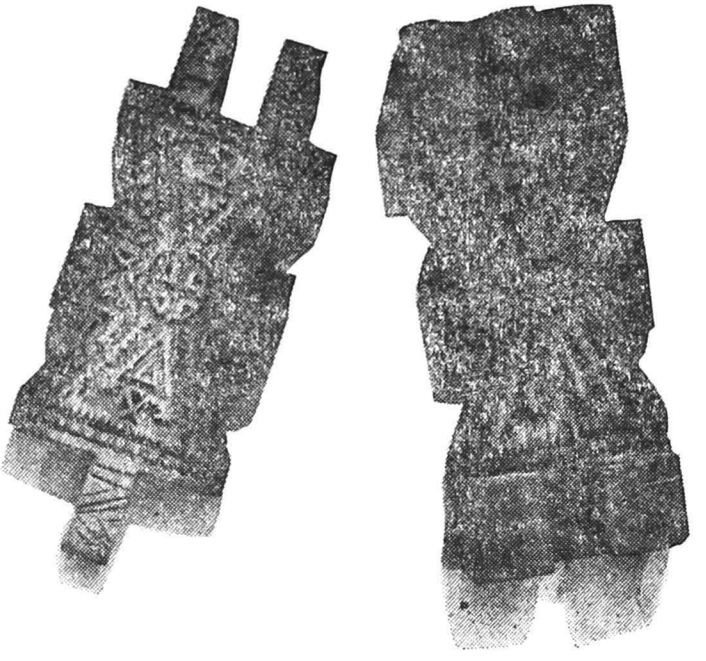

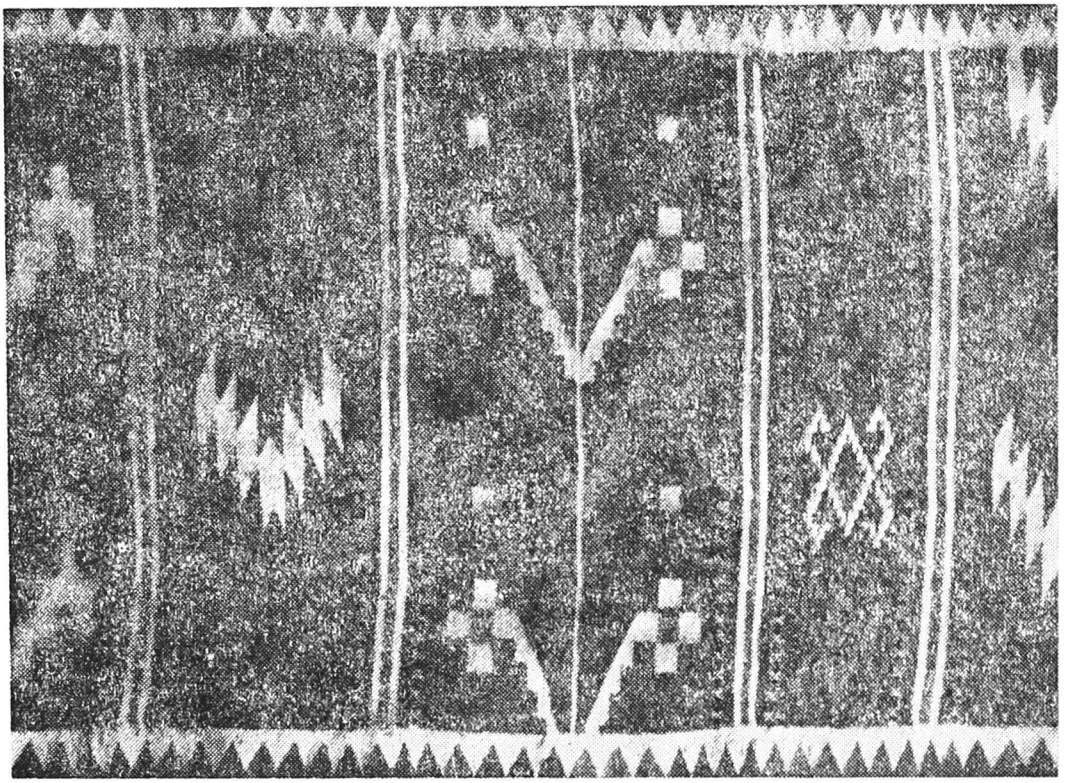

7. Scoarță de perete în vîrste și cu alesături în motive geometrice, „pomul vieții"

cu diferite ornamente după zonă. Pentru Moldova, Nordul Munteniei și unele zone ale Ardealului, la aceeași piesă i se mai spune și „fotă" (literar) care înseamnă foaie ce acoperă aceeași parte a corpului femeiesc, putînd fi învrîstată, neagră sau aleasă. În Vrancea se face distincție cronologic și tipologic între variantele : catrință neagră (mai veche), catrință învrîstată și catrință aleasă.

Termenul acceptat sau preferat dintre variantele locale trebuie să redea cît mai univoc noțiunea, pentru a se evita confuzia între acele noțiuni care sînt definite de același termen (așa cum se întîmplă în limbajul natural).

În cele ce urmează vom prezenta, spre exemplificare, o listă de termeni care reprezintă ocupațiile de bază practicate în zona Vrancei și piesele de port ce au variante regionale, unificarea acestora din urmă făcîndu-se după frecvența lor în zonă și corespondența cu alți termeni similari din țară, acordîndu-se prioritate termenilor literari.

Se crează, astfel, un instrument de lucru pentru etnografi, rămînînd de o parte tezaurul de termeni regionali, la al cărui farmec trebuie să renunțăm, cel puțin în etapa în care ne aflăm.

1. ALESĂTURĂ ;

în vîrste sau motive fitomorfe, simbolice (care reprezintă ocupațiile tradiționale). Fie că e alesătură în vîrste — tip intermediar între țesături și alesăturile propriu-zise, terme-

nul acceptat este cel de „ALESĂTURĂ“ cu specificarea „în vîrste“ (și nu în dungi“ cum apare într-o variantă regională) sau după motivul predominant de pe cîmpul ornamentat.

2. ALTIȚĂ (sîrb, latica, Scriban) ;

suprafață ornamentată de formă dreptunghiulară sau triunghiulară pe umerii cămășii femeiești, alcătuită din șiruri transversale care variază ca număr după zonă și vechimea portului. În Vrancea, varianta de formă triunghiulară se numești „chiruișcă“ ; termenul acceptat : ALTIȚĂ.

3. BRĂȚARĂ (lat. brachiale) ;

partea de jos a mînecii la cămașa femeiască, îngustă și bogat ornamentată cu lucrătură aleasă. Termenul circulă alături de „bentiță“, „manșetă“. Avînd în vedere că „bentiță“ denumește și partea de sus a gurii cămășii femeiești, la fel ornamentată, termen folosit prin analogie, iar „manșetă“ acoperă o noțiune generală, termenul pe care-l acceptăm rămîne BRĂȚARĂ (cu varianta BREȚARĂ).

4. CATRINȚĂ (etim. slav. cf. Katan în pol. și Katrinka în maghiară, — Tiktin) ;

piesă de port din lînă de formă dreptunghiulară — bogat ornamentată fie în vîrste, fie cu alesături în motive fitomorfe. În Vrancea această țesătură poate fi strînsă pe corp și atunci se numește „catrință“ sau largă (încrețită) și strînsă în talie cu o bandă peste care se leagă betele, numindu-se după zonă „fotă“, „flanea“, „stricătoare“. Menționăm că „fotă“ acoperă o arie mai largă pe cînd ceilalți doi termeni circulă în zonele ce au aparținut fostului județ Rm. Sărat. Optăm pentru .catrință, denumire care se dă, în general, în țară pentru piesa purtată de fete și femei peste poalele cămășii.

5. CERGĂ (Tc. çerge „cort mic“) ;

țesătură din lînă groasă, dată la vîltoare și dîrstă pentru îndesire și scămoșare, folosită ca acoperămînt pentru pat și învelit, de dimensiunile : 2 m × 1,50 m. „Procoviță“ (sb. pokrovac — v sl. pokrovu) se folosește în aceeași măsură în zonă în limbajul vorbitorilor deși este vorba despre o țesătură de dimensiuni mai mici, cu „mițele“ mai scurte, fără ornamentații, dar cu aceeași funcționalitate.
Termenul de „cergă“ acoperă în Vrancea, ca și în majoritatea zonelor țării, noțiunea de țesătură ornamentală cu miițe lungi și culori frapante.

8. Scoarță de perete în virste și alcsături în motivul predominant „luceafărul"

6. COVATĂ (Tc. kovata, Kuvata) ;

recipient scobit din trunchi de copac sau confecționat din scînduri folosit pentru păstrarea cărnii la saramură sau spălat rufele, iar în altă variantă pentru ținut făina de porumb lîngă vatră. Ladă de scurs făina la moară. De largă circulație e sinonimul „troc", „troacă" din germ. dial. Frök (= trog).
Propunem termenul „covată" cu specificarea „pentru pastrat..."

7. CĂLCĂTOR (ptr. VINIFICAȚIE) (lat, calcare = călca + suf. torrius) ;

Recipient scobit din trunchi de copac sau confecționat din scînduri groase (de formă paralepipedică) unde se calcă strugurii așezați în sac de pînză. Obiectul cunoaște în zonă mai frecvent denumirile de „lin" sau „jgheab", ultimul, prin analogie cu dispozitivul pentru adăpat vitele.

9. Stup primitiv confenţionat din trunchi de copac.

„Călcător“ definește precis funcționalitatea piesei de viticultură.

8. CĂMAȘĂ (lat. vulg. camisia — Tiktin) ;

denumește piesa de port femeiesc care acoperă partea de la brîu în sus a corpului (ornamentată) și căreia i se adaugă (în Vrancea, de regulă) poale. Termenul de „ie“ se folosește mai des în zilele noastre pentru aceeași piesă, dar se înțelege numai partea cu guler, ciupage și mîneci. „Cămașă“ cu varinta „cămeșoi“ (piesă purtată de bătrîne avînd poale și mîneci largi) rămîne termenul acceptat datorită frecvenței folosirii lui în țară.

9. FIERĂSTRĂU (herăstrău) ;

dispozitiv manual sau acționat de forța hidraulică (în trecut) pentru tăierea materialului lemnos, denumit local și „trașcă“ sau „jug“.

10. FIR (lat. filum) ;

fir metalic lat sau tubular folosit la ornamentarea cămășilor vechi în Vrancea. Cunoaște denumirile „tel“ și „beteală“ pentru firul lat și „fir“ (hir) pentru cel tubular. În uzul vorbitorilor de astăzi această distincție formală nu se mai face, generalizîndu-se termenul „fir“ (hir).

11. FUNIU (mägh. fűrész) ;

instrument de forma unei lopeți cu mîner folosită la scosul făinei de porumb din covată. Variantele regionale sînt : „vîslă“, „spie“, mai puțin cunoscute decît cea acceptată ca termen definitiv.

12. ÎNTINZĂTOARE (lat. intendere „a întinde“) ;

denumește obiectul folosit în industria casnică textilă pentru întinderea ițelor la războiul de țesut. Coexistă cu „tindeche“, termen cu o arie mică de răspîndire.

13. IȚARI (lat. licium + suf. arrius) ;

pantaloni strîmți din pînză sau lînă, de cele mai multe ori încrețiți ca o armonică. Cînd sînt confecționați din „țesătură de cioareci“ se numesc „cioareci“ (țesătura de suman are culoare maron). Frecvența mare în rîndul vorbitorilor o are termenul „ițari“.

14. LEASĂ (bg. lesa) ;

împletitură din nuiele folosită ca gratar pentru bătut știuleții de porumb și fasolea, uscat fructele și cașul.

În zonă se mai folosește și „gratie“ la fel de frecvent cu „coșar“, care poate fi și adăpost pentru cereale. Sinonimele nu fac altceva decît să întărească confuzia cu alte obiecte care au funcționalități precise.

15. MARAMĂ (tc. mahrama) ;

țesătură fină din fir de borangic sau bumbac de formă dreptunghiulară, avînd 2—4 m. lungime cu ornamente de aceeași culoare (alb, galben), purtată de femeile măritate ; țesătură din lînă, mai puțin ornamentată purtată de femeile bătrîne. Termenul frecvent folosit în zonă este „ștergar“ (lat. extergere + suf. arrius) care crează omonimie însemnînd : țesătură de perete (pentru icoane, în special), țesătură de masă, așa încît dacă l-am accepta ca termen definitoriu pentru noțiunea respectivă ar trebui să-l transcriem „ștergar de cap“.

16. NĂFRAMĂ (v. marama) ;

țesătură din bumbac, de formă patrată pentru acoperirea capului la femei, cu ornamentație bogată în cele patru capete. Se folosește la lucru, pe vreme rea sau de către fetele tinere ori la nuntă, și atunci se numește „șervețel de schimb“. Pentru „năframă“ ca termen acceptat, se folosesc în zonă : „basma“, „durmea“ și chiar „maramă“, „batistă“.

17. PUTINĂ (MICĂ) (lat. putina) ;

de dimensiuni miniaturale (capacitate 2—3 kg.) avînd adesea doagele pirogravate, în care se păstrează brînza de oaie. Termenii regionali cu care coexistă sînt „bócliță“, care are o circulație din ce în ce mai restrînsă, sau „căpăcică“.

18. SCOARȚĂ (lat. scortea) ;

termen atribuit unor țesături de perete sau de pat din lînă sau cînepă, avînd ornamentația în vîrste, motive fitomorfe sau geometrice. Aria semantică a „scoarței“ este mare : „păretarul“ scoarță îngustă de perete (lățimea de cca 80 cm.) din lînă ; sacul de perete“, scoarță din cînepă ; „covorul“, scoarță de dimensiuni mai mari cu alesături variate ; „cuvertură“ scoarță de pat, țesătură de tipul macaturilor ; „țol“ scoarță pentru pus pe cal.
Pentru înscrierea bunurilor care fac obiectul activității de evidențiere, se va folosi termenul „scoarță“ + determinantul respectiv : „de perete“, „de pat“ etc.

19. STUP (PRIMITIV) (lat. stypus (gr.) ;

recipient din trunchi de copac folosit pentru adăpostirea albinelor. Varianta locală „buduroi“ se folosește în special pentru depozitul de produse cerealiere. Termenul acceptat : „Stup

primitiv“ care marchează una dintre funcționalitățile acestui obiect etnografic.

20. TIPAR DE CAȘ (ngr. tiparion) ;

denumirea folosită pentru tiparele de caș de formă circulară, cu crestături bogate realizate din cuțit și, mai rar, daltă. O variantă a acestei matrițe, de formă dreptunghiulară, o constituie „păpușarul“, termenul provenind de la forma uneia din părțile componente care are înfățișarea (silueta) corpului uman.
Se va folosi termenul acceptat : „tipar de caș“ cu determinantele : „rotund“ sau „dreptunghiular“.

Propunerile făcute pentru unificarea vocabularului se referă la județul Vrancea, ne epuizînd problematica abordată.

Pentru a se putea ajunge la unificarea termenilor pe domenii, ar fi necesar ca fiecare muzeu din țară, prin specialiștii de resort, să întocmească liste tematice, care apoi să fie comparate găsindu-se limbajul comun ca instrument de lucru în activitatea de evidențiere și valorificare a patrimoniului cultural național, instrument atît de necesar pentru înțelegerea și transcrierea informațiilor pentru cercetători.

ÉLABORATION D'UN LANGUAGE DOCUMENTAIRE POUR UN ÉTUDE D'ETHNOGRAPHIE AU PAYS DE VRANCEA

RÉSUMÉ

L'individualité ethnographique du pays de Vrancea résulte de sa position géographique, limitée à l'ouest par les montagnes Carpathes et pour le reste entourée de hautes collines — comme une cité — ayant des conditions naturelles très favorables au développement d'une vie sociale et économique en circuit fermé. La vie patorale-forestière, isolée par rapport aux autres régions a généré l'apparition d'ustensiles et d'objets qui sont étroitement liés aux métiers des bergers, et des tonneliers, à la sculpture en bois et à l'industrie textile artisanale.

La circulation de certains termes peu communs, à l'aide desquels on désigne les objets d'intérêt ethnographique, s'explique par l'isolation anthropo-géographique de la région jusqu'au début du XX-ème siècle. Aujourd'hui encore des termes régionaux remplacent les termes littéraires modernes.

La richesse excessive de la langue parlée au pays de Vrancea, les multiples régionalismes — qui sont en fin de compte des synonimes partiels qui dispersent les informations — imposent un essai d'unification du vocabulaire, c'est-à-dire des mots et des syntagmes, afin de concevoir un langage documentaire utilisable pour la description des objets éthnographiques.

Cette opération doit avoir en vue aussi les vocables locaux dans les zones ethnographiques suivantes : la Moldavie, le nord de la Valachie et la zone limitrophe entre le Transylvanie et le pays de Vrancea.